

**“ABU RAYXON BERUNIY ASARLARIDA YOSHLAR TARBIYASIGA OID
DIDAKTIK TAMOYILLAR”**

Xaydarova O.K.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti.

Toshpo'latova Maxliyo Ergash qizi.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti.

Pedagogika yo'nalishi 2-kurs magistranti, 704-guruh talabasi.

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 09.03.2026

Revised: 10.03.2026

Accepted: 11.03.2026

KALIT SO'ZLAR:

*Abu Rayhon Beruniy,
didaktik tamoyillar,
yoshlar tarbiyasi,
pedagogik meros,
ilmiylik prinsipi, tajriba
va kuzatish metodi,
shaxsga yo'naltirilgan
ta'lim,
ma'rifatparvarlik, komil
inson g'oyasi, milliy
pedagogika.*

Mazkur maqolada Abu Rayhon Beruniy asarlarida yoshlar tarbiyasiga oid didaktik tamoyillar ilmiy tahlil qilinadi. Allomaning “Hindiston” va “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarlarida ilgari surilgan ilmiylik, tajribaviylik, kuzatuvchanlik va mantiqiy izchillik prinsiplari yosh avlodni aqliy hamda axloqiy jihatdan kamol toptirishga qaratilgani asoslab beriladi. Tadqiqotda Beruniy merosining zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritiladi.

Kirish

Globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashib borayotgan zamonaviy jamiyatda yoshlar tarbiyasi masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-falsafiy muammo sifatida ham

dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yangi avlodni har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlovchi, ilmiy dunyoqarashga ega shaxs sifatida shakllantirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, milliy pedagogik tafakkur tarixida muhim o'rin egallagan allomalar merosini o'rganish va ularni zamonaviy ta'lim konsepsiyalari bilan uyg'unlashtirish ilmiy jihatdan zarurdir.

Sharq uyg'unish davrining yirik qomusiy olimi Abu Rayhon Beruniy ilm-fan, falsafa, tarix, geografiya, astronomiya, etnografiya kabi ko'plab sohalarda fundamental asarlar yaratgan. Uning ilmiy merosi nafaqat tabiiy fanlar rivojiga, balki ta'lim va tarbiya nazariyasining shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan. Xususan, allomaning "Hindiston", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" kabi asarlarida ilm olish jarayoni, bilish metodlari, yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan kamol toptirish masalalari chuqur tahlil etilgan.

Beruniy ta'limni inson kamolotining asosiy omili sifatida talqin etadi. Uning qarashlarida ilmiylik, kuzatuv va tajribaga asoslanish, mantiqiy izchillik, dalillilik, xolislik va haqiqatparvarlik kabi didaktik tamoyillar ustuvor o'rin tutadi. Alloma bilimni faqat nazariy emas, balki amaliy faoliyat bilan uzviy bog'liq holda ko'radi. Bu esa uning pedagogik qarashlarini zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, Beruniy yoshlarni mustaqil fikrlashga, ilmiy tafakkurga, turli madaniyat va xalqlarga hurmat ruhida tarbiyalash g'oyasini ilgari suradi. Bu jihatlar bugungi ko'p madaniyatli ta'lim makonida ayniqsa ahamiyatlidir.

Mavzuning o'rganilganlik darajasiga nazar tashlasak, Beruniy ilmiy merosi tarixiy, falsafiy va tabiiy-ilmiy yo'nalishlarda keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, uning asarlarida yoshlar tarbiyasiga oid didaktik tamoyillarni tizimli pedagogik tahlil qilish masalasi yetarli darajada yoritilmagan. Ayniqsa, allomaning bilish metodologiyasi bilan zamonaviy didaktik prinsiplar o'rtasidagi uyg'unlikni ochib berish alohida ilmiy yondashuvni talab etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — Abu Rayhon Beruniy asarlarida yoshlar tarbiyasiga oid didaktik tamoyillarni aniqlash, ularning nazariy asoslarini ochib berish hamda zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot davomida tarixiy-qiyosiy, mantiqiy-tahliliy va konseptual yondashuvlardan foydalaniladi.

Shu tariqa, Beruniy merosini pedagogik nuqtai nazardan qayta talqin qilish milliy ta'lim tizimini boyitish, yoshlar tarbiyasida ilmiylik va ma'rifatparvarlik g'oyalarini mustahkamlash hamda uzluksiz ta'lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Sharq Uygʻonish davrining yirik qomusiy olimi Abu Rayhon Beruniy ilmiy tafakkur taraqqiyotiga ulkan hissa qoʻshgan mutafakkir sifatida nafaqat tabiiy fanlar, balki taʼlim va tarbiya nazariyasiga oid muhim gʻoyalarni ham ilgari surgan. Uning ilmiy merosida bilish jarayonining metodologiyasi, ilm egallash madaniyati va yosh avlodni maʼrifat ruhida tarbiyalash masalalari alohida oʻrin tutadi.

Beruniy ilmiy bilishni empirik kuzatuv, tajriba va mantiqiy tahlil asosida tashkil etishni taʼkidlaydi. Alloma “Hindiston” asarida turli xalqlarning madaniyati va ilmiy qarashlarini xolis kuzatish asosida tahlil qiladi. Bu yondashuv didaktik nuqtai nazardan oʻquvchida obʻektivlik, dalillilik va tanqidiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida tarixiy hodisalarni izchil tahlil qilish orqali vaqt, makon va ijtimoiy omillarning oʻzaro bogʻliqligini ilmiy asosda ochib beradi. Bu esa bilimlarni tizimli va mantiqiy izchillikda berish zaruratini koʻrsatadi.

Beruniy metodologiyasining asosiy xususiyati — tajriba va kuzatuvga tayangan ilmiylik prinsipidir. U nazariy mulohazalarni amaliy dalillar bilan mustahkamlash zarurligini qayd etadi. Mazkur yondashuv bugungi kompetensiyaviy taʼlim modelida ham muhim ahamiyatga ega boʻlib, bilimni real hayotiy vaziyatlarda qoʻllashga yoʻnaltirilgan.

2. Beruniy asarlarida didaktik tamoyillar tizimi

Beruniy merosida yoshlar tarbiyasiga oid quyidagi didaktik tamoyillarni ajratib koʻrsatish mumkin:

a) Ilmiylik tamoyili

Alloma har qanday bilim dalil va isbotga asoslanishi lozimligini taʼkidlaydi. U afsona va irimlarga tanqidiy munosabat bildirib, haqiqatni aniqlashda tajriba va kuzatuvni ustuvor deb biladi. Bu prinsip yosh avlodda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

b) Tizimlilik va izchillik tamoyili

Beruniy ilmiy maʼlumotlarni ketma-ketlik asosida bayon qiladi. Uning asarlarida tushunchalar oʻzaro mantiqiy bogʻlanishda beriladi. Didaktik nuqtai nazardan bu tamoyil oʻquv materialini bosqichma-bosqich oʻzlashtirishni taʼminlaydi.

c) Tajribaviylik va kuzatuvchanlik tamoyili

Alloma bilish jarayonida bevosita kuzatuv va amaliy tajribani asosiy metod sifatida koʻradi. Bu yondashuv yoshlarni faol bilish subʼekti sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

d) Xolislik va tolerantlik tamoyili

“Hindiston” asarida Beruniy boshqa xalqlarning diniy va madaniy qarashlarini hurmat bilan o‘rganadi. Bu esa yoshlar tarbiyasida bag‘rikenglik, madaniyatlararo muloqot va insonparvarlik g‘oyalarini singdirish zarurligini ko‘rsatadi.

e) Shaxsga yo‘naltirilganlik tamoyili

Beruniy ilmni inson kamoloti vositasi sifatida talqin etadi. Uning fikricha, ta‘lim jarayoni shaxsning aqliy va ma‘naviy rivojlanishiga xizmat qilishi kerak. Bu qarash zamonaviy shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim konsepsiyasi bilan uyg‘unlashadi.

3. Yoshlar tarbiyasining ma‘naviy-axloqiy asoslari

Beruniy ta‘limni nafaqat bilim berish jarayoni, balki axloqiy kamolot vositasi sifatida ham baholaydi. U ilm egallashda halollik, sabr-toqat, mehnatsevarlik va haqiqatparvarlikni muhim fazilatlar sifatida ko‘rsatadi. Alloma nazarida komil inson — ilmi, tafakkuri teran va axloqan pok shaxsdir.

Beruniy ilmni jamiyat taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi sifatida talqin qiladi. Yosh avlodni ilmga qiziqitirish, ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatish orqali ijtimoiy taraqqiyotga erishish mumkinligini asoslaydi. Bu jihat bugungi innovatsion jamiyat qurish jarayonida ham dolzarbdir.

4. Beruniy didaktik qarashlarining zamonaviy ahamiyati

Beruniy tomonidan ilgari surilgan ilmiylik, tajribaviylik va mantiqiylik tamoyillari zamonaviy pedagogikaning asosiy prinsiplari bilan hamohangdir. Uning merosi quyidagi yo‘nalishlarda amaliy ahamiyatga ega:

- tanqidiy va analitik tafakkurni rivojlantirish;
- fanlararo integratsiyani kuchaytirish;
- madaniyatlararo muloqotni shakllantirish;
- kompetensiyaviy yondashuvni qo‘llab-quvvatlash;
- ma‘naviy-axloqiy tarbiyani mustahkamlash.

Shu tariqa, Abu Rayhon Beruniy asarlarida yoshlar tarbiyasiga oid didaktik tamoyillar ilmiylik va ma‘rifatparvarlik ruhida shakllangan yaxlit pedagogik konsepsiyani tashkil etadi. Ularni zamonaviy ta‘lim tizimiga integratsiya qilish milliy pedagogika taraqqiyotini boyitadi hamda yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Abu Rayhon Beruniy ilmiy merosida yoshlar tarbiyasiga oid didaktik qarashlar bevosita pedagogik qoida sifatida emas, balki ilmiy izlanishlar jarayonida ilgari surilgan metodologik va ma‘rifiy g‘oyalar orqali namoyon bo‘ladi. Uning asarlarida aks etgan ilmiy yondashuv,

xolislik, izchillik va ma'naviylik tamoyillari ta'lim jarayonini tashkil etishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Avvalo, ilmiylik tamoyili Beruniy merosining markaziy g'oyalaridan biridir. Alloma bilimni ishonchli dalil va kuzatuvga tayangan holda asoslash zarurligini ta'kidlaydi. Masalan, Hindiston asarida u turli xalqlarning urf-odatlarini, diniy qarashlari va ilmiy tasavvurlarini shaxsiy munosabatdan xoli ravishda, empirik kuzatuv va solishtirma tahlil asosida yoritadi. Bu yondashuv yoshlar tarbiyasida dalillarga asoslangan fikrlashni, tanqidiy tafakkurni va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ikkinchi muhim jihat — tizimlilik va izchillik tamoyilidir. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar asarida tarixiy voqealar vaqt ketma-ketligida, sabab-oqibat bog'liqligida tahlil qilinadi. Bu uslub o'quv materialini mantiqiy tartibda o'zlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Yoshlar tarbiyasida mazkur tamoyil bilimlarni bosqichma-bosqich egallash, tushunchalar o'rtaqidagi bog'lanishni anglash va fikrni izchil bayon etish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Beruniy qarashlarida tajribaviylik va kuzatuvchanlik ham alohida o'rin tutadi. Alloma nazariy fikrlarni amaliy kuzatuv bilan mustahkamlash tarafdori bo'lgan. Uning ilmiy ishlari tabiiy va ijtimoiy hodisalarni bevosita o'rganish, o'lchash va taqqoslash asosida qurilgan. Bu yondashuv yoshlarni faol bilish sub'ekti sifatida shakllantiradi, ularni mustaqil izlanishga va xulosa chiqarishga o'rgatadi.

Shuningdek, Beruniy merosida xolislik va bag'rikenglik tamoyili yaqqol namoyon bo'ladi. U boshqa xalqlarning madaniy va diniy qarashlarini hurmat bilan o'rganadi, ularni tanqid qilishdan ko'ra tushunishga intiladi. Bunday yondashuv yoshlar tarbiyasida tolerantlik, madaniyatlararo muloqot va insonparvarlik fazilatlarini qaror toptirishga xizmat qiladi.

Nihoyat, shaxs kamolotiga yo'naltirilganlik Beruniy didaktik qarashlarining umumlashtiruvchi jihatidir. Alloma ilmni insonning aqliy va ma'naviy yetuklikka erishish vositasi deb biladi. Uning fikricha, haqiqiy bilim insonni komillikka, haqiqatni anglashga va jamiyat manfaatiga xizmat qilishga yetaklaydi. Shu bois yoshlar tarbiyasida bilim berish bilan bir qatorda axloqiy fazilatlarni rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Beruniy merosida didaktik tamoyillar ilmiylik, izchillik, tajribaviylik, xolislik va shaxsga yo'naltirilganlik asosida shakllangan yaxlit pedagogik qarashlar tizimini tashkil etadi. Ushbu g'oyalar bugungi ta'lim jarayonida ham o'z ahamiyatini saqlab, yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Abu Rayhon Beruniy asarlarida ilgari surilgan g'oyalar yoshlar tarbiyasiga oid yaxlit didaktik tizimni tashkil etadi. Allomaning ilmiy merosi ta'lim jarayonini ilmiylik, tajribaviylik, kuzatuvchanlik, mantiqiy izchillik va xolislik tamoyillari asosida tashkil etish zarurligini asoslaydi. Beruniy bilish jarayonini empirik kuzatuv va dalillilikka tayangan holda talqin etib, yosh avlodda ilmiy dunyoqarash va tanqidiy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan konseptual yondashuvni ishlab chiqqan.

Beruniyning "Hindiston" va "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarlarida namoyon bo'lgan madaniyatlararo xolislik, tarixiy tafakkur va dalillilik prinsiplari yoshlarni bag'rikenglik, mantiqiy fikrlash hamda haqiqatparvarlik ruhida tarbiyalashning muhim nazariy asoslarini yaratadi. Alloma ilmni inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotining bosh omili sifatida baholab, ta'limni shaxsning aqliy va ma'naviy yetukligini ta'minlovchi jarayon deb talqin qiladi.

Beruniy tomonidan ilgari surilgan didaktik tamoyillar zamonaviy pedagogik konsepsiyalar, xususan, shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar bilan uyg'unlashadi. Uning merosida bilimning nazariy va amaliy jihatlarini o'zaro birligida talqin etilgan bo'lib, bu jihat bugungi ta'lim tizimida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Demak, Beruniy qarashlari nafaqat tarixiy-madaniy meros, balki metodologik jihatdan zamonaviy ta'lim nazariyasini boyituvchi ilmiy manba sifatida e'tirof etilishi mumkin.

Tavsiyalar

1. Abu Rayhon Beruniy asarlarida ilgari surilgan ilmiylik va tajribaviylik tamoyillarini umumta'lim va oliy ta'lim muassasalarida o'quv dasturlariga integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir. Bu yoshlarning ilmiy tafakkurini shakllantirishga xizmat qiladi.
2. Beruniyning madaniyatlararo xolislik va tolerantlik g'oyalaridan foydalanib, talabalarda global tafakkur va madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirish zarur.
3. Ta'lim jarayonida kuzatuv, tajriba va mantiqiy tahlilga asoslangan metodlardan keng foydalanish orqali yoshlarni faol bilish sub'ekti sifatida shakllantirish tavsiya etiladi.
4. Beruniy merosini pedagogik nuqtai nazardan chuqur o'rganish va uning didaktik tamoyillarini zamonaviy innovatsion ta'lim texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kengaytirish lozim.
5. Milliy pedagogik merosni o'quv adabiyotlari va metodik qo'llanmalarga tizimli ravishda kiritish orqali yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol etib tarbiyalash imkoniyatlarini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Rayhon Beruniy. (1968). Hindiston (A. Rasulov, Tarj.). Toshkent: Fan.
2. Abu Rayhon Beruniy. (1969). Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Toshkent: Fan.
3. Abu Rayhon Beruniy. (1973). Geodeziya. Toshkent: Fan.
4. John Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York, NY: Macmillan.
5. Lev Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Jerome Bruner, J. (1960). The Process of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Sa'dullayev, A. (2024). Aspects of forming voluntary qualities in overcoming anxiety in adolescent wrestlers. News of UzMU Journal, 1(1.4), 176-179.
8. O'G, A. S. D. A. (2024). MUSOBAQALARDA O 'SMIRLARNING RUHIY HOLATI: PSIXOLOGIK STRESSNI BOSHQARISH. Interpretation and researches, 2(21), 193-198.
9. Lutfullayevna, G. A. M., & Xaydarova, O. (2022). BOSHLANG 'ICH TA 'LIM JARAYONIDA MILLIY G 'OYANI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISH. PEDAGOGS jurnali, 7(1), 4.
10. Mallayevna, O. N., & Xaydarova, O. K. (2025). BOSHLANG 'ICH TA'LIM YO 'NALISHI TALABALARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASI. JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 90(3), 162-167.
11. Sa'dullayev, A. (2024). aspects of forming voluntary qualities in overcoming anxiety in adolescent wrestlers. News of UzMU Journal, 1 (1.4), 176-179.
12. SA'DULLAYEV, A. (2025). " EXPLORING THE PSYCHOLOGICAL BASIS OF TACTICAL THINKING IN WRESTLERS'ANXIETY REGULATION"(IN THE CASE OF ADOLESCENTS). «ACTA NUUZ», 1(1.2), 224-226.
13. Akmal o'g, S. D. A., & Jurayev, B. (2025). PSYCHOLOGICAL RELATIONSHIP BETWEEN PRE-COMPETITIVE ANXIETY AND COPING BEHAVIOR IN ADOLESCENT WRESTLERS. GLOBAL TRENDS IN SCIENCE AND INNOVATION, 1(1), 20-28.